

Selçuklu Hanedanı İktidarının Meşrûlaşması¹

İslam KAVAS²

Öz

Selçuklular, Dandanakan Savaşı ile noktalanmış aşağı yukarı kırk yıllık bir süreç içerisinde küçük bir gruptan büyük bir devlete dönüştüler. Bu dönüşümde kendi aralarındaki liderlik dengeleri, genel meşrûiyet zemini, devletlerin çatışmaları ve çevreden gelen Türklerin yoğun katılımı çokça etkili olmuştur. Böylelikle Selçuk Beyin Müslüman olup kâfirlere vergi vermeyi reddedişinden başlayıp 1040 senesinde Gaznelilerin mağlup edilip Selçuklu devletinin kuruluşuna kadar bir hânedanın meşrûiyeti yavaş yavaş inşa edilmiştir. Bu meşrûiyet hem askerî, hem kültürel hem de siyasi alanlarda adım adım gelen bir meşrûiyettir. Bu makale de bu sürecin ilerleyişi hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oğuzlar, Selçuklular, İktidar, Meşrûiyet, Liderlik

Legalizing Seljukid Dynasty

Abstract

The Seljuks transformed from a small group to a large state within a period of approximately forty years, which ended with the Dandanakan War. In this transformation, the balance of leadership among themselves, the general legitimacy ground, the conflicts of the states and the intense participation of the Turks from the environment were very effective. Thus, the legitimacy of a dynasty was gradually built, starting with Seljuk Bey's conversion to Islam and refusal to pay taxes to the infidels, until the defeat of the Ghaznavids in 1040 and the establishment of the Seljuk state. This legitimacy is a legitimacy that comes step by step in all areas such as military, cultural and political fields. In this article, some reviews will be made on the progress of this process.

Keywords: Oghuzs, Selchuks, Power, Legitimacy, Leadership

1. Oğuzlardan Ayrılma ve Yeni Bir Hayat

Selçukluların menşesine dair ne yazık ki Hanedanın kuruluşu öncesi bir kaynağa sahip değiliz. Bu konudaki en mühim kaynak olan *Meliknâme* isimli eser dahi elimize ulaşmış değildir. Fakat bu kaynaktan faydalanarak yazılmış kronikler ve tarihler mevcuttur. Dolayısı ile rivayetlerin sıhhati sınırlıdır. Tam bir bilgi edinilemese de genel bir bakış için yeterli olabilir ve ilk dönem Selçuklu iktidarının meşrûlaştırılmasının popüler unsurları hakkında fikir yürütülebilir.

¹ Bu makale 2017 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. İlhan Erdem danışmanlığında tamamlanan *Selçuklularda ve Normanlarda veraset: Karşılaştırmalı bir yaklaşım* başlıklı tezin bir kısmından türetilmiştir.

² Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/Türkiye, E-Posta: ikavas@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0984-3568>

Sadreddin Hüseyinî Selçuklulara müspet bakışını açıkça ortaya koyduğu anlatımında, Selçukluların menşe'ini "Emir Yakak" isimli bir Türk soylusundan başlatır. Ferasetli ve dirayetli bir adam olan Yakak'ın isminin manası Demir Yaylı'dır. İsmi "yabgu" olan Türk meliki idareyi Yakak'ın ellerine bırakmıştı. Yabgu bir gün İslam memleketlerine bir saldırı düzenlemek istemiş fakat Yakak Onu bundan menetti ve Yabgu Yakak'ta kendine karşı sert bir muhalefet sezmişti. O kadar ki, çıkan tartışmada Yakak, işi Yabgu'yu tokatlamaya kadar götürmüştü. Yaşananların ardından Yabgu, Yakak'ın hapsolunmasını emretse de daha sonradan kinini içine gömerek Allah'ın merhametine sığınan Yakak'ın gönlünü almış, o ölünce de oğlu Selçuk'u ordu komutanlığı makamı olan subaşılığa getirmişti.³

Yabgu'nun karısı Selçuk'dan hiç hazzetmezdi ve kocasını mütemadiyen Ona karşı kıskırtırdı. Günün birinde Selçuk'un da kulak misafiri olduğu şu sözleri de söyledi: "Onun seni mülkünden sürmesi ve helakine çalışması yakındır." Bunu duyan Selçuk atına bindi ve yanına kendine bağlı askerleri alarak Cend'e geldi; Hanefiliği benimsedi. Burada kâfir valileri taredetti ve oraya yerleşti. Selçuk 100 yaşında burada vefat etti.⁴

Selçuk ölmeden önce bir rüya görmüştü. Bu rüyada bir ateşe bevl ettiğini ve ateşten çıkan kıvılcımların dünyanın doğusuna ve batısına dağıldığını gördü. Bu rüya şöyle tabir edildi ki, Selçuk'un neslinden dünyanın uzak köşelerinde hükümler kuracak melikler gelecekti.⁵

Selçuknâme yazarı Ahmed bin Mahmud da aşağı yukarı aynı rivayetlerde bulunmaktadır. Zaten bu olayı diğer tarih yazarlarından ve hassaten Sadreddin Hüseyinî'den naklettiğini söylemektedir. Onun anlatımındaki tek fark Yakak'ın Dokak olarak anılması ve Dokak'ın daha başlangıçta Müslüman olmasıdır.⁶

Selçukluların menşe'ine dair bir diğer anlatı Ebu'l Farac'a aittir ve elimize ulaşmamış bir kaynak olan Meliknâme'den alıntılı olduğunu belirtmektedir. Bu rivayete göre Tukak (Sadreddin'de Yakak) Hazar hakanına yakın bir askerdir. Güçlü, kuvvetli idi; bu sebepten Ona Temür Yalığ (Demir Yay) denirdi. Onun bir oğlu oldu ve oğluna Selçuk dendi. Kendisi öldükten sonra Hakan, Selçuk'u sarayına aldı; Onu sevdi ve yetiştirdi. Hakan'a olan yakınlığının sonucu olarak ve alışkın olduğu üzere bir gün Hakan'ın huzuruna çıktığında eşi, Hakan'ı Selçuk'a karşı kıskırtan sözler söyledi. Bu sözler Selçuk'a iletilince O da kabilesini toplayarak otlak arama bahanesi ile Tûran'dan İran'a geçti. İranlıların Müslüman olduklarını görünce burada tutunabilmek için kendilerinin de İslam'a girmeleri gerektiğine karar verdiler. Sürülerini otlattıkları çölün civarında, bir Harezmi şehri olan Zandak'ın valisinden kendilerine dinlerini öğretmesi için âlim talebinde bulundular. Vali de Onlara istediklerini hediyelerle birlikte gönderdi. Bu bölgede yıllarca müreffeh bir hayat sürdürdüler ve sayıları da çoğaldı.⁷

³ Sadreddin Ali bin Nasır El-Hüseyinî, *Zübdetü-t Tevârih: Ahbâru-l Umerâ ve-l Mulûki-l Selçukiyye*, M. Nurettin Ed., Beyrut: Dâru İkra, 1983, s. 23.

⁴ El-Hüseyinî, age, s. 24-25.

⁵ El-Hüseyinî, age, s. 25.

⁶ Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, Terc. E. Merçil, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1983, s 1-5.

⁷ G. Ebu-l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, Terc. Ö. R. Doğrul, Cilt I, Ankara: TTK, 1945, s. 292-293.

Ebu-l Farac'ın rivayetinin belirgin bir özelliği vardır, Tukak'ın veya Selçuk'un İslam ile veya Müslümanlarla bir ilgisini kurmamaktadır. Ta ki Oğuz bölgesinden ayrılıp İran bölgesine gelip şartlar gereği Müslüman olmaya karar vermelerine kadar İslam'ın bahsi dahi geçmez bu rivayette. Bu durumun Farac'ın bir eksikliği değil, Müslüman yazarların Selçuklulara bir meşruiyet zemini oluşturmak için oluşturdukları bir kurgu olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerek. Bir Hristiyan olan Ebu'l Farac'ın bu konuda tarafsız yazması daha muhtemeldir. Zaten bu rivayetlerin asıl kaynağı olan Meliknâme 11. yüzyılda Selçuklu sultanlarının talebi doğrultusunda yazılmıştır.⁸ Lakin bir açıdan da Ebu'l Farac'ın rivayeti eksiktir. Dukak ile Yabgu arasındaki anlaşmazlığa dair hiçbir bilgi yoktur; Selçuk Bey ile Yabgu arasındaki çatışmaya dair ise ayrıntı verilmemiştir.

Mirhond'un bu konudaki nakilleri daha yerine oturur bilgiler gibi görünmektedir. Çünkü hem Dukak ile Yabgu arasındaki çatışmaya değinmiş hem de bu çatışmanın sebebini İslam memleketlerine yapılacak olan bir sefer olarak değil, bir Türk taifesine yapılacak bir sefer olarak vermiştir. Mirhond'un Meliknâme'den en ayrıntılı nakilleri yapan kaynak olduğu söylenir.⁹ Bu da hesaba katılacak olursa "Türk taifesi"nin sonradan İslam yazarları tarafından "İslam memleketleri"ne dönüştürülmüş olma olasılığı ağır basmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci sultanı Alp Arslan döneminde yazılan Meliknâme'den özellikle devletin ilk dönemleri hakkında en geniş nakilleri yapan Ravzatu's-Safâ eserinden öğrendiğimiz kadarıyla Selçuklu'nun bilinen en eski atası Dukak, Türkler arasında saygı duyulan, sözü dinlenen biri idi. Öyle ki, Yabgu ona danışmadan adım atmazdı. Fakat bir gün Yabgu'nun masum bir Türk taifesine akında bulunmak istemesi ile durumlar değişti. Dukak, Yabgu ile tartıştı, iş karşılıklı saldırı ve yaralamaya kadar gitti. Yabgu, Dukak'ın öldürülmesini emretti ise de önde gelenler bundan çekindi. Bir süre sonra da Yabgu ile Dukak'ın arasını düzelttiler; ta ki Dukak ölene kadar bir daha sorun çıkmadı. Dukak'ın vefatından bir süre önce doğan Selçuk, Yabgu'nun nezdinde saygın bir yeri oldu ve ona subaşılık verildi. Gün be gün halk ve Yabgu gözünde mertebesi yükseldi. Fakat Yabgu'nun eşinin çekememezi yüzünden araları bozuldu ve Selçuk kendine bağlı Türkler ve hayvanları ile Cend'e göç etti; halkı ile beraber İslam'ı kabul etti ve bölgenin koruyucusu oldu.¹⁰

Selçuk'un ortaya çıkışına dair bir diğer temel rivayet Zâhire'd-Din Nişapuri'nin Selçukname'sidir. Bu esere göre Selçuklu sülalesinin bilinen ilk atası Kerekuçi Hoca ve oğlu Tuğşırılmış'tır. "Selçuk bin Lokman, Kerekuçi Hoca'nın oğlu Tuğşırılmış'ın soyundan, Kınık boyu ve kemiğinden (ostohan) geliyordu. (Kerekuçi Hoca) Türk hanlarına çadır hazırlayan bir usta idi."¹¹ Fakat Agacanov'un orijinal bir kaynak kabul ettiği bu eser (1954 Tahran basım) bazı tarihçilerimiz tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmuş, orijinal bulunulmamış ve Reşidü'd-din'in eserinin farklı bir nüshası olarak kabul edilmiştir. Çünkü Selçuk'un soyunun Tuğşırılmış'a bağlanması ve Kınık boyundan gelişi Reşidü'd-din'in Câmîü't-Tevârih'ini kaynak edinen eserlerin

⁸ Agacanov, age, s. 249.

⁹ M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, Cilt I, Ankara: TTK Basımevi, 2011, s. 7.

¹⁰ Mîrhând, *Târîh-İ Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Terc. E. Göksu, 2015 s. 1-5.

¹¹ Agacanov, age, s. 247.

haricinde görülmemiştir. Dahası, bu rivayette soy manasında kullanılan “kemik” kelimesinin Farsça “ustuhvân” karşılığı Reşidü’-d-din’den önce muhtemelen kullanılmamıştır. Câmîü’t-Tevârih’ten faydalanmayıp doğrudan Nişapurî’yi kaynak edinenlerde Selçuklu’yu Kınık boyuna bağlama durumu ile karşılaşılması da Nişapurî’nin bu nüshasının gerçek olmadığı tezini güçlendirir.¹² Bu tartışmalar konumuz için önemlidir; zira böylece Selçuklu sülalesinin köklerine dair ikinci ana kaynağımızın Reşidü’-d-din’in Câmîü’t-Tevârih’i olduğunu tespit etmiş oluyoruz.

Reşidü’-d-din Selçuk’un menşei hakkında şöyle yazar: “Haber ve sohbet ehline şöyle malumdur ki, Selçuk bin Lokman, Selçuk’un akrabalarından ve Kınık kemiğinden/soyundan idi. Türk Padişahlarının hargâhtraşı olan Keregüci Hoca’nın oğlu Toksurmuş aslından/soyundan gelen Tuğrul, Kınık urukundan sultan idi.”¹³

Reşidü’-d-din ve elimize ulaşmamış olan diğer bazı kaynaklardan faydalanan Tarih-i Güzîde yazarı Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni açıklamasına Türklerin efsanevî atası Afrasyâb’ı da katar ve şöyle der: “Selçuk, Kıyık (قیق) Türklerinin kavminden, Afrasyâb tohum ve neslindedir. *Târih-i Ebû’l-‘Alâ*’da onun, otuz dördüncü babasının Afrasyâb’a ulaştığı zikredilmiştir.”¹⁴

Selçukluların menşei’ne dair bu açıklamaların yeterliliği ve kıymetlerini değerlendirmemiz gerekir. Evvela şunu kabul etmeliyiz ki, bu konulardaki temel kaynak olan ve bizzat Selçuklu hanedanının ikinci sultanı Alparslan tarafından yazdırılan Meliknâme’den en ayrıntılı nakilleri yapan Ravzatu’s-Safâ eserinde dahi Selçuklular’ın menşei’ne dair ayrıntılı bilgi yoktur. Diğer taraftan eserlerin kaynaklarını az çok tahmin edebilmek dahi ayrıntılardaki farklılığın sebebini bilemeyiz. Misâlen, Hamdullah Müstevfi’nin Tarih-i Ebu’l Alâ’dan naklettiğini söylediği ve Selçukluların soy kütüğünü Afrasyâb’a bağladığı kısmın üzerine fazla düşünmeye gerek yoktur. Zira Afrasyâb zaten Türklerin efsanevî atası olarak kabul edilmiş bir kişiliktir. Herhangi bir yazar onları bu köke bağlarsa şaşırılmamak gerektir. Fakat Reşidü’-d-din’in bahsettiği Keregüci Hoca ve Togsurmuş’ın neye veya hangi kaynağa dayanarak Selçuk’un dedeleri olarak verildiğini bilemiyoruz. Yeterli derecede kaynaklar tarafından desteklenmediği içinde bu rivayeti şimdilik göz ardı ediyoruz.

Bu rivayetlerin sadece bir tarih değil aynı zamanda Selçuklu iktidarını destekleyen anlatımların öne çıktığı metinler olarak da görmemiz gereklidir. Çünkü bu metinler belli bir amaç doğrultusunda kaleme alınmıştır ve bu amaç metne dâhil edilecek olayları ve olayların anlatım şeklini de belirlemiş olsa gerektir. Meselâ rivayetler neden Dukak’ın Oğuz yabgusu ile bozuşmasından başlamaktadır, neden Dukak’ın ölümü ve Selçuk’un subaşı olması ile değil? Belli ki burada Dukak’ın Yabgu’nun bir haksızlığına karşı duruşu sergilenmek ve erdemli, arkasından gidilebilir biri olduğu ortaya konmak istenmiştir. Türkler arasında ve Yabgu nezdinde ne kadar sözü geçen ve ihtiram gösterilen biri olduğu da eklenerek konumu desteklenmiştir. Bu anlatımda belli bir amaç güdüldüğü muhakkaktır.

¹² Aynı kaynaktaki “Nâşirin Mukaddimesi” kısmında Câmîü’t Tevârih’in artık elimizde bulunmayan Nişapurî’nin orjinal Selçuknâme’sinden alındığı bir takım ciddi tahlillerle ortaya konmuştur. Bakınız, Reşidüddin Fazlullah, *Câmîü’t-Tevârih*, Terc. Erkan Göksu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010, s. 64.

¹³ Fazlullah, *age*, s. 70-71.

¹⁴ Kazvîni, *Tarih-i Güzîde*, Erkan Göksu Ed., 2015, s. 6.

Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki, Selçuklu menşee'ine dair rivayetler Farsça yazanların ve özellikle Arap Müslümanların bakışına göre anlatımlar olarak iki noktada incelenebilir. Bu anlatımların ikisinde de Selçuklulara saygın ve yüceltici bir bakış vardır. Fakat özellikle Selçukluların bizzat isteği ile yazılmış olan Meliknâme ve genel olarak Farsça kaynaklarda Selçukluların ortaya çıkışında Türklük unsuru daha baskındır. Selçuk'un soyu, Türklerin atası olan Afresyâb'a dayandırılır, yani Kınık soyundan gelmedirler. Genel olarak değerlendirecek olursak; Selçuk'un babası Dukak'ın Oğuz Türkleri arasında mühim bir yeri vardır ve o, Yabgu ile arasını masum bir Türk taifesine yapılan saldırı sonucu bozmuştur. Çok değerli bir komutan olan Selçuk da Yabgu'nun karısının çıkarttığı bir fitne sonucu haksız bir şekilde yurdunu bırakıp Cend'e gelmiştir, İslam'ı kabul etmiştir ve bölgenin koruyucusu olmuştur. Buradan çıkarılacak sonuç odur ki, Selçuk hem Türkler arasında asil bir soydan gelmektedir hem de babasından başlayarak bu asaleti hak ettiğini göstermiştir.

Ahmed bin Mahmud'un Selçuknâmesi ve O'na kaynaklık eden el-Hüseynî'nin Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyyesi'ne baktığımız zaman genel anlatımda değil ama ayrıntılarda mühim farklar görürüz. Bunlarda Selçukluların Kınık boyundan veya Afresyâb soyundan gelmelerine dair bir bilgi bulunmaz. Diğer birçok nakil gibi mevzubahis anlatı da Dukak ve Yabgu'nun arasındaki çatışma ile başlar. Lakin bu rivayetlerde çatışmanın sebebi bir Türk tâifesi değil İslam taifesidir. Dahası el-Hüseynî'de Dukak'ın hareketlerinde İslamî bir motif vardır ki O Yabgu'ya kızarak Allah'ın merhametine sığınır. Ahmed bin Mahmud işi daha ileri götürerek Dukak'ın Müslüman olduğunu söyler. Selçuk, İslam diyarına göç eder, Müslüman olur ve kâfir valileri bölgeden kovup Müslümanların koruyucusu hâline gelir. El-Hüseynî'nin Selçuk'un gördüğünü rivayet ettiği ve yukarıda bahsedilen ateşe bevletme rüyası da ilginçtir. Zira bu rüya Ortaçağ rüya tabirlerinde büyük bir iktidara kavuşmakla açıklanır ki bu kronikte de böyle geçer. Böylece Selçuklu iktidarına ilahî bir müjdeleme unsuru da katılmış olur.

Bu yazarlarda açık bir İslamlaştırma eğilimi vardır. Âdeta okuyuculara şu mesaj verilmeye çalışılmıştır: "Selçuklular daha soylarının başından itibaren İslam'a yakın ve Müslümanları koruyan, gözeten, asil ve hükümdar olmaları mukadder bir ailedir." Böylece bu rivayetlerin Müslümanların gönlünde ve ömründe Selçukluların bir taht sahibi olmalarına katkıda bulunduğu ve doğal hale getirdiği yadsınamaz.

Yukarıda verdiğimiz ve ulaşabildiğimiz kaynaklar ve yorumlamalarımızdan Selçukluların ilk dönem iktidarlarını meşrulaştıran unsurları şöyle sıralayabiliriz:

- a) Afrasyâb'dan yani asil bir Türk soyundan gelmek,
- b) Kınık'tan yani yönetici tabakasını çıkarabilecek bir Oğuz boyundan gelmek,
- c) Haksızlığa karşı durmak ve adil olmak gibi bir takım erdemlerini kanıtlamış olmak,
- d) Hitap ettiği toplumu (Türk-İslam) koruyucu ve kollayıcı bir misyona sahip olmak,
- e) Mümkünse gâipten gelen bir işaret ile hükümdarlık misyonunun desteklenmiş olması (rüya olayında görüldüğü gibi).

Aktarılan rivayetler ve belirlediğimiz maddeler Selçuklu iktidarının kültürel kodlarıdır ve kurgulanmış olabilirler. Bu iktidarın bir de fiilî oluşum şartları vardı ki bu da bir Oğuz beyinin takipçilerine otlak bulma ve ganimet elde etme konusundaki

başarısının bir sonucu idi. Selçuklu Devletinin oluşumundaki bu faktörü incelememiz için tarihî gelişmeleri takip etmemiz gerekmektedir.

10. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'nin genel durumuna baktığımızda Selçuk'un ayrılışının yukarıda zikredilen rivayetlerin ötesinde bir sebebi olabileceği görülür. Bu dönemde Oğuz Devleti birtakım sorunlarla boğuşmaktaydı ve bunların en önde geleni yer ve otlak darlığı idi. Vakıa, Oğuz birliğinde bazı göçler zaten yaşanmıştı ve iç karışıklıklar bu sdevleti yıkıma doğru götürüyordu.¹⁵ Selçuk da kendine bağlı Oğuzlara yeni yaşam alanları bulmakla mükellefti ve bazı kaynaklara göre Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılışının sebebi otlak darlığı idi.¹⁶

Selçuk güneye gitti. Tarih boyunca bozkır Türklerinin kaderi olan göç macerasında seçimini batıdan değil güneyden yana yaptı. O dönemde Cend şehri Oğuz Yabgusu'na vergi veren bir uç şehri idi. Müslümanların Türklerle yaptıkları mücadelede kilit rolü olan bir şehirdi ve Selçuk bu şehri tercih etti. Bütün rivayetler bu şehre geldiğinde Müslüman olmaya karar verdiğini anlatır. Fakat şu da güçlü bir ihtimal olabilir ki, Selçuk daha önceden Müslüman olmaya karar vermişti. İbn Fadlan'ın anlattığına göre Oğuzlar arasında yönetici sınıfından Müslüman olanlar olmuştu ama gördükleri tepki sebebiyle eski dinlerine dönmek zorunda kalmışlardı.¹⁷ Dahası Selçuk Müslümanların çoğunlukta oluşundan, İslam'ın câzibesinden ve getireceği fırsatlardan bîhaber olarak bölgeye gelmiş olamaz. O, Cend şehrinde Müslüman bir Türk lider olarak destek göreceğini biliyordu. Oğuz Devleti'nin subaşı olarak bu denli stratejik bir zekâ ve düşünüşe sahip olması gayet doğaldı.

Selçuk'un kâfilesi büyük değildi;¹⁸ yüz atlı, bin beşyüz deve ve elli bin koyunu vardı.¹⁹ 10.000 bin atı ve 100.000 koyunu olan Oğuzların olduğu düşünülürse Selçuk büyük bir topluluğun zengin bir beyi olarak kabul edilemezdi.²⁰ Her bir atının bir haneye, her bir hanenin de beş kişilik bir nüfusa tekâbül ettiği varsayılırsa, Cend'e göçen Selçukluların 500 kişiden ibaret olduğu düşünülebilir.²¹ Bir çatışma alanı ve Oğuz bölgesine açılan bir kapı olan Cend, Selçuk ve takipçileri için büyük bir fırsat olabilirdi.

Öyle de oldu. Stratejik zekâsından yukarıda da bahsettiğimiz Selçuk Müslüman olup Cend'e yerleşmesinden sonraki ilk hamlesini çok iyi hesaplamıştı. Vekâyinamelerin bize anlattığına göre Oğuz Yabgusu'nun elçisi senelik vergiyi tahsil etmeye geldiğinde, elçiye çok sert tepki gösterdi: “Ben Müslümânların kâfirlere bâc ve harâc vermelerine râzı değilim!” dedi ve gazâ için hazırlanmaya başladı. Selçuk'un bu tepkisi o kadar yerinde idi ki hiçbir Müslüman kendini ona destekten alıkoyamazdı. Çevresinde ilk toplanan soydaşları ve muhtemelen Müslüman olan civâr Türkleri idi. Cend valisi ve ahâli de kendisine yardım gönderdi.²² Böylece Selçuk sadece doğal bir

¹⁵ Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, Cilt I, Ankara: İSAM Yayınları, 2013, s. 46-47; Agacanov, age, s. 225-234.

¹⁶ Fazlullah, age, s. 71; Kazvinî, age, s. 7.

¹⁷ Fadlan, age, s. 101.

¹⁸ Reşidü'd-din'e göre “Âl-i Selçuk, sayısız mal ve mülkleri olan, sayı ve techîzâtı tam, ordu ve askeri muntazam, çok kalabalık ve büyük bir soy/kabile idi.” (Fazlullah, 2010, s. 71).

¹⁹ Mirhand, age, s. 5.

²⁰ Köymen, age, s. 20.

²¹ Özgüdenli, age, s. 47.

²² Mirhand, age, s. 6.

lider olarak ortaya çıkmıyordu aynı zamanda kendisinden sonra Selçukluların ve Osmanlıların ideolojisi olan gazâ ve İslam dünyasının koruyuculuğu ideolojisinin de temellerini atmış oluyordu.

“Muzaffer ve mansûr” bir şekilde evine dönen Selçuk dağınık halde yaşayan Oğuz boylarına, arkasından gidilebilecek ve başarı vadeden bir lider olduğunu göstermişti. Türkistan bölgesinden birçok grup ona katıldı.²³ Bölge Müslümanları ile gayr-ı müslim Türklere karşı başlattığı bu mücadelede öyle başarılı oldu ki, “el-Melikü'l-Gâzi” unvanı ile anılmaya başlandı.²⁴ Selçuk bu haliyle çevredeki diğer devletlerin de dikkatini çekti. Artık küçük bir grubun reisi değildi, tarafında olduğu kişinin lehine güç dengelerini değiştirebilecek biri idi.

Bu haliyle O, bölge devletleri tarafından talep edilen bir müttefik haline gelmişti. Nitekim, Karahanlılar Buhara'yı ele geçirdiklerinde Samanî Ebu İbrahim İsmail el-Muntasır Selçuk Bey'den yardım istedi. Selçuk, oğlu Arslan'ın liderliğindeki askerlerini Karahanlı İlig Han'ın üzerine gönderdi ve O'nun yardımını sayesinde İlig Han işgal ettiği yerlerden geri çekildi. Oğuzlar bu seferler esnasında 393/1003 senesinde birçok mal ve silah ele geçirdiler.²⁵ Ganimetten de öte, bu yardımları sayesinde artık Buhara'yı da yurt tutmuşlardı.²⁶ Artık kışlakları Nur Buhara, mevkii yaylakları ise Soğd-i Semerkand bölgesi idi.²⁷

Gelişmelerle birlikte Oğuz Türklerinin bir tarihi yeniden yaşıyordu. Başarılı bir Oğuz beyi olarak ortaya çıkan Selçuk çevresine bu başarıdan pay almak isteyen diğer Türkleri de topluyordu. Gün be gün kendilerine tabi olanlar artıyordu. Bunların arasında işbilir zanaat sahipleri de vardı ve araç gereç açısından da zenginleşiyorlardı. Artık Selçuk'un oğulları da kemâle ermiş beylik yapacak hale gelmişlerdi.²⁸ Tabii ki halen tek başlarına bir güç değil ama büyük güçler arasında bir denge unsuru olabilirlerdi ancak.

Oğuz Devleti'nden ayrılarak başlattığı hareketi bu noktaya kadar getiren Selçuk Cend'de öldü. Kaynakların genel bir değerlendirmesini yapacak olursak dört oğlu vardı: Arslan, Musa, Mikâil ve Yunus veya Yusuf. Bunlardan Yunus veya Yusuf isimli olan kaynaklarda belli belirsiz görüldüğü için erken yaşta vefât ettiği kabul edilebilir.²⁹ Mikâil ise 995 yılı civarında³⁰ gayr-i müslim Türk ülkelerine yapılan bir akın sırasında şehit düştü.³¹ Mikâil ardında Tuğrul ve Çağrı adında iki tane oğul bıraktı ve bunlara ölünceye kadar dedeleri Selçuk sahip çıktı.

Böylece Selçuk'un mirasının 4 tane sahibi vardı: Arslan, Musa ve Tuğrul-Çağrı kardeşler.³² Henüz Selçuklularda merkezi devlet yapılanmasından söz

²³ Mirhand, age, s. 6.

²⁴ A. Özyayın, “Cend,” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 359-360, 1996.

²⁵ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Cilt IX, Beyrut: Dârü'l Kutubu'l-İlmiyye, s. 12, 1987.

²⁶ Mirhand, age, s. 7.

²⁷ El-Hüseynî, age, s. 25; Fazlullah, age, s. 71; Kazvinî, age, s.7.

²⁸ Fazlullah, age, s. 72.

²⁹ Mirhand, age, s. 8.

³⁰ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları,” *Türkiyât Mecmuâsı*, Cilt XIII, s. 117-129, 1958.

³¹ İbnü'l-Esir, age, s. 232.

³² Tarihte ciddi bir rol almamış olan ve bir çok kaynakta yer almayan Yusuf'u göz ardı ediyoruz.

edemeyeceğimiz için belli ki Selçuk'tan sonra Oğuzların başına tek bir vârisi geçmemiştir. Vârisler ve kendilerine bağlı birlikler ile parçalı bir yapı söz konusu idi.

Kaynaklara baktığımız zaman görürüz ki Selçuk'a nasip olmamış olan yabgu unvanı oğulları için kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi yabgu bir Oğuz Devleti'ndeki en üst makamı ifade ediyordu. Bazı kaynaklar Musa için yabgu unvanını kullanırken³³ bazıları da Arslan için yabgu unvanını kullanmıştır.³⁴ Dikkate şayan olan tüm kaynaklarda sadece biri için yabgu unvanı kullanılmasıdır. Demek ki aile fertlerinin kendilerine bağlı birlikleri olsa da Yabgu unvanı ciddiye alınmıyor ve sadece bir kişiye hasrediliyordu. Bu durumda yabguluk sıralamasını şöyle açıklamak mümkün olsa gerektir; Belli ki Selçuk'tan sonra ailenin ilk reisliği Arslan'ın elinde idi ve yabgu olan O idi. Fakat kısa süre sonra ilerde açıklayacağımız üzere O bertaraf olunca ailenin reisi ve yabgu Musa oldu.

Tuğrul ve Çağrı'nın da Oğuzlar arasındaki liderlik konumu küçümsenmeyecek derecede idi. Kaynakların bildirdiğine göre Tuğrul ve Çağrı çocukluklarından itibaren Selçuk tarafından büyük bir ikbal vadettikleri düşünülerek eğitilmişti ve Oğuzlar Onların sözünü dinler ve itaat ederlerdi.³⁵ Görülen odur ki, yabgu unvanı ailenin ileri gelenleri olarak amcaları tarafından kullanılmış olsa da Tuğrul ve Çağrı beyler de hem aileden olmaları hem de karizmatik kişilikleri sayesinde birer lider olarak öne çıkmışlardı.

Selçukluların müttefiki olan Samanoğulları'nı defettikten sonra yeniden Buhara'ya hâkim olan ve Gazneli hükümdarı Mahmut Sebüktegin ile ittifak imzalayan İlig Han güçlenen Selçuklulardan çekinmekte idi. Daha önce onlarla çarpıştığı için savaştaki hünerleri hakkında fikir sahibi idi ve bu konuda Gazneli Mahmud'u uyardı. O da Selçuklular'ın reisi Arslan Yabgu'yu bir eğlenceye davet etti ve elindeki gücü öğrenmek istedi. Şarabın da etkisi ile Arslan Yabgu bir emri ile çok büyük birlikleri toplayabileceğini, bir işareti ile manevra kabiliyeti yüksek Oğuzlardan tehlikeli bir ordu oluşturabileceğini hiç çekinmeden açık etti ve henüz anlaşmaya varmış bölge devletleri için ne kadar tehlikeli olabileceğini gösterdi. Bunun sonucunda oğlu Kutalmış ile birlikte Kalincar kalesine hapsedildi ve orada öldü. Arslan'a bağlı Oğuzlar ise Musa Yabgu veya Tuğrul ve Çağrı ile beraber hareket etmeyip Mahmud tarafından Horasan'ın değişik bölgelerine dağıtıldılar.³⁶ Böylece geriye kalan Selçuklu Oğuzlarının başında Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı kalmış oldu.

Arslan'ın düşüşü Selçuklu birliğindeki ilk gediği açmış, Selçuk'un kişiliğinin ve başarılarının oluşturduğu çekicilik zayıflamış bunun sonucu olarak da özellikle Arslan'a bağlı Oğuzlar başka yerlerde ikbal aramaya başlamışlardı. Böylece birbirinden bağımsız birkaç Oğuz birliği teşekkül etmişti. 11. yüzyılın ilk çeyreğinde Selçuklu ailesinin fertlerinin yönettiği grup Mâverâünnehir'de, Nurata Dağları'ndan Andarkaz'a kadar Harezm hududlarında yaşıyorlardı. İkinci grup Balhan Dağları, Batı Hazar ve Kuzey Horasan'da, üçüncü grup Gürgen, Rey ve İsfahan bölgesinde

³³ Fazlullah, age, s. 71; Kazvinî, age, s. 7.

³⁴ Ebu'l Farac isim zikretmez sadece yabgu unvanını zikreder ama buradan kasıtın Arslan olduğu rahatlıkla anlaşılabilir, age, s. 293; El-Hüseynî, age, s. 2; Mirhand, age, s. 8.

³⁵ İbnü'l-Esir, age, s. 237; Mirhand, age, s. 8.

³⁶ İbnü'l-Esir, age, s. 238; Fazlullah, age, s. 72-76.

barınmakta idi. Bu üç grup da henüz yerleşik değildi.³⁷ Selçuklu birliği üç kısma ayrılmış olsa da bizi asıl ilgilendiren aile mensuplarının liderlik ettiği ilk kısım.

Mâverâünnehir'deki Buhara bölgesinde yaşayan Musa'nın Yabgu, Tuğrul ve Çağrı'nın önde gelen liderler olduğu grup ise bölgenin hâkimi ile anlaşamadıkları için³⁸ Harezmi bölgesini elinde bulunduran Harun'a sığındılar.³⁹ Aslında Harun'un babası Altun-Taş döneminden bu yana bu bölgeyi zaten kışlak olarak kullanıyorlardı. Harizmşah Harun da Horasan'ı Gazneliler'den almak için Selçukluları kullanmak istiyordu. Fakat Cend şehrinin Selçuklulardan sonra hükümdarı olmuş olan Şah Melik ani bir baskınla 7-8 bin civarında Selçukluyu öldürdü, kadınlarını ve çocuklarını esir olarak aldı, 425/1034. Bu yenilgiden sonra Nesâ çöllerine çekildiler.⁴⁰ Fakat kendilerini toplamaları uzun sürmedi. Zira Oğuz yurdundan güneye göçler devam etmekte idi ve Selçuklu soyu gibi tanınmış bir soya intisap etmek isteyen kabileler vardı.⁴¹ 1035 senesindeki Horasan'a yapılan bu göç hareketine katılanlar arasında Balhan çevresi Türkmenleri, Mâverâünnehir göçebeleri ve dahi Oğuzları yurtlarından eden Kıpçaklar vardı.⁴² Bu durum, zor durumda da olsa Selçukluların bölgedeki en asil Oğuz ailesi ve Oğuz kabileleri için alternatifsiz bir birlik olduğunu kanıtlamaktadır. Böylece hem zamanla ayrılanların bir kısmının geri dönmesi hem de yeni katılımlarla Selçuklular yine çevrelerindeki devletleri korkutan bir Oğuz birliği oldular. Başlarında Musa Yabgu vardı; fakat konumunun simgesel olduğu belli idi. Fiilen, askerî alanda Çağrı, siyasi liderlikte ise Tuğrul öne çıkmıştı.

Horasan'a yapılan göçün zamanla ne kadar isabetli bir karar olduğu görüldü. Selçuklular hem Oğuzların katılımı ile güçlendiler hem de meskûn halk tarafından kabul gördüler. Rivayetlerden anlaşılan odur ki, artık hükümdarlık davası güdecek kadar güçlenmişler ve soylarını ön plana çıkarmaya başlamışlardı. Gaznelilerin o bölgedeki idarecisi Amîdü's Şark'tan yerleşecek topraklar istemeleri bu idareciyi korkuttu ve Sultan Mesud'a acilen ulaklar gönderdi. Mâzenderân seferinden yeni dönmüş olan ve ordusu iyi durumda olmayan Mesud hemen harekete geçti. Selçuklulara boyun eğdirmeye gayretleri boşa gidince seçkin emirlerinin başında bulunduğu mücehhez bir orduyu onlara karşı gönderdi. Selçuklular başlangıçta bozguna uğradılarsa da geri dönüp Mesud'un ordusunu mağlup ettiler. Hindistan seferi hazırlığında olan Sultan Mesud yeni bir saldırı düzenleyemedi ve Selçuklularla barış yapmak zorunda kaldı. Selçuklular bu muharebeden bol ganimet elde etti (1035 Nesâ Savaşı): beş yüz bin altın dinar, silah, ziynet eşyası ve hayvan sürüleri.⁴³

Bu hâdisenin Selçuklular tarihi ve Selçuklu iktidar yapısının oluşumunda, devletin kurulmasının arifesinde kilit bir nokta olduğu düşünülebilir. Köymen'in de belirttiği gibi bu hem bir zenginlik hem de bir itibar artışı idi ve itibardaki bu artış hem

³⁷ S. G. Agacanov, Selçuklular, İstanbul: Ötüken, 2006, s. 58-59; Sümer, age, s. 69-73.

³⁸ Bu ifadeleri muğlak yazdık zira Beyhâkî'yi esas kabul eden Faruk Sümer'e göre Meliknâme dolayısı ile Onu esas alan Mirhând'ın buradaki anlatımı gerçek değil menkıbevî'dir (Sümer, 1980, s. 75).

³⁹ İbnü'l-Esir, age, s. 237; Mirhand, age, s.76.

⁴⁰ İbnü'l-Esir, age, s. 232; Sümer, age, s.76.

⁴¹ Sümer, age, s. 77.

⁴² Agacanov, age, s. 80.

⁴³ Fazlullah, age, s. 82-85; Kazvinî, age, s. 9.

Türkmenlerin hem de çevre devletlerin nezdini kapsamaktaydı.⁴⁴ Ayrıca henüz Selçuklular gelmeden önce elli Türkmen liderinin öldürülmesi ve Türkmenler arasında bir liderlik bunalımının çıkması, bu buhranın çözümünün de Selçuklulara katılımda bulunması da akıl da tutulmalıdır.⁴⁵

Selçuklular bu zaferle iktidarlarının kabulü ve meşruluğu konusunda iki mühim adımı da atmış oldular. Birincisi, kazandıkları ganimetlerle hem kendilerine katılan Oğuzlara zenginlik verdiler hem de çevrede kendilerine katılmayan göçebe Oğuzlara sığımlacak, ikbâl vadeden bir kapı olduklarını gösterdiler. İkincisine gelince, Gazneliler gibi bölgenin mutlak hâkimi bir devlet tarafından tanındılar ve meşrulaştılar. Oğuzlar gibi göçebe topluluklar halinde yaşayan ve her zaman için yerleşik insanlar ve devletler tarafından gayr-ı meşru görülen insanların gözünde kazandıkları meşruiyetle de bir çekim merkezi haline geldiler. Tabii ki bu iki durum da onların ‘Biz de padişahlar soyundanız’ iddiasını desteklemiş oldu.

2. Devletleşme⁴⁶ ve Selçuklu Kimliğinin Oluşumu

Nesâ zaferinin akabindeki gelişmeleri en ayrıntılı şekilde Beyhakî’de bulmak mümkündür. Bundan sonra Tuğrul-Çağrı-Musa Yabgu üçlüsü ile Gazneliler’in ilişkisi ekseriyetle çatışmaların hâkim olduğu bir seyir izlemiştir. Bu süreç bariz bir şekilde önce çatışma sonra meşrulaşma daha sonra da devletleşme şeklinde ilerleyen bir süreçtir.

Zaferden sonra Tuğrul Bey’in diplomatik dehâsına dayanan iki hareket yapıldı ki bunlar Selçukluların devletleşmeye giden yolda küçük ama önemli adımlarıdır. Öncelikle Gazneli Mesud’un tehditlerle dolu mektubuna karşılık olarak mevcut vakıya mutabık bir ayetten gayrisinin yazılı olmadığı bir mektupla cevap verildi: ‘Ey Allah’ım! Mülkün asıl sahibi sensin. Sen mülkü dilediğine verir, mülkü dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil edersin. İyilik yalnız senin elindedir. Sen her şeye hakkıyla kadirsin (Al-i İmran, 26)’.⁴⁷ Bu ayet yerine öyle oturuyordu ki Müslüman bir toplumda ister istemez psikolojik bir meşruiyet sağlıyordu.

İkinci hamle ise Sultan Mesud’a itaatlerini arzeden bir mektup gönderilmesi ve bu mektupta mezkûr savaşı bir savunma savaşı olarak yapmak mecburiyetinde kaldıklarını ve nâdim olduklarını bildirmeleri idi. Bunun sonucunda Selçukluların üzerine daha fazla gitmenin mantıklı olmadığına karar veren Mesud onların itaatlerini ve nedâmetlerini kabul etti. Üç Selçuklu liderini ayrı ayrı temsil eden üç elçinin hazır bulunduğu bir törenle Davud’a Dihistan’ı, Tuğrul Bey’e Nesâ’yı ve Musa Yabgu’ya

⁴⁴ Nişâbur zaferi sonrası çevre ülkelerle ilişkiler daha da yoğunlaşacaktır. Bakınız, Agacanov, age; Köymen, age, s. 91.

⁴⁵ Köymen, age, s. 205.

⁴⁶ M. Altay Köymen’e göre Nesâ zaferinin akabinde, Tuğrul devlet başkanı olmak üzere Selçuklu Devleti zaten kurulmuştur, Köymen, age, s. 267. Biz burada geleneksel kabul olan Dandanakan zaferini esas alıyoruz. Zaten her ne kadar Köymen böyle düşünse de eserinde “Dandanakan Savaşı” bölümünün üst başlığı “Selçuklu Devleti’nin Kurulması”dır, Köymen, age, s. 336.

⁴⁷ İbnü’l-Esir, *El-Kâmil Fi’t-Tarih*, Cilt VIII, Beyrut: Dâru’l Kutubu’l-İlmiyye, 1987, s. 239; El-Hüseynî, age.

da Ferâve'yi ikta olarak vererek her birini 'dihkan'⁴⁸ ilan etti.⁴⁹ Böylece Selçukluların bölgede bulunuşlarının hukuki bir meşruiyeti de sağlanmış oldu.

Selçuklular'ın hali hazırdaki muzaffer ve meşru durumları Onları yeniden bir çekim merkezi haline getirdi. Bunun sonucunda Beyhakî'ye göre sayıları önceleri 700-900 atlıyı geçmeyen Selçuklular Nesâ zaferinin öncesi ve sonrasındaki katılımlar olan Harezm ve Andargaz'dan gelen göçebe Oğuzlar, Sir Derya, Maverâünnehir, Harezm, Balhan Selçuklu göçebeleri ve Kazakistan çıkışlı Kıpçakların da katılımı ile 10.000 atlıya kadar ulaşmıştı.⁵⁰

Vakıa, Selçuklular ve Gazneliler arasındaki mücadelenin böyle bir anlaşma ile sulh yoluna girmesi mümkün değildi. Zira bir yanda dinamik Oğuz ve Türkmen göçebelerinin liderliğini yapanlar diğer yanda ise tefessüh etmeye başlamış bir idari yapılanma vardı. Selçuklular ve Onlara bağlı dinamik güçler etki alanlarını genişletmek için uğraş verirken Gazneliler de otoritelerini korumaya çalışıyorlardı. Bunun bir sonucu olarak, Selçuklu liderlerinden izinli veya izinsiz Oğuzlar yağmalara devam ediyorlardı ve bunun sonucunda da gerginlik tırmanıyordu. Sonuçta iki taraf da mukadder bir hesaplaşma için hazırlanıyordu.

Nihayetinde Horasan halkından Gazneli Mesud'a Oğuzları şikâyet eden mektuplar giderken Horasan Emiri'nden de Selçuklular'ın artık güç yetirilemez bir kuvvete eriştiği haberi ulaşıyordu.⁵¹ Ayrıca Selçuklular Hârizm hâkimi İsmail ile de ilişki kurmaya başlamışlardı. Selçukluların mevcut topraklarına ek olarak yeni topraklar istemeleri de Mesud'u iyice kızdırdı. Danışmanlarının da tavsiyeleri üzerine Mesud 1036 yılında Hâcib Subaşı komutasındaki 15.000 kişilik bir orduyu bölgeye gönderdi.⁵²

Bu esnada Çağrı Bey komutasındaki Selçuklular Merv şehri civarında idiler. Bu ordu karşısında ilk önce bir gerileme yaşayan Çağrı Bey kendisine hücum eden Cüzân Hâkimi'ni yenilgiye uğrattınca bu kendi askerleri için bir moral Gazneli ordusu içinse bir moral bozukluğu oldu. Öyle ki İbnü'l Esir'in ifadesine göre Onların üzerine bir miskinlik çöktü ve Selçuklular'a karşı cesaretleri kırıldı. Dahası Çağrı Bey Merv şehrinin efkâr-ı umûmisini de kendi lehine çevirdi ve burada 'Melik'ul Mulûk' unvanı ile kendi adına hutbe okuttu. Bir süre kaçak dövüştükten sonra 1038 yılında iki ordu bugün Türkmenistan-İran-Afganistan sınırında bulunan, Merv'in güneyindeki Serahs mevkiinde kozlarını paylaştılar ve sonuçta Gazneli ordusu büyük bir yenilgiye uğradı.⁵³

Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önceki en büyük aşama böylelikle kaydedilmiştir. Zira Selçuklular bu zaferle kendi çapında bir eyalet ve yönetim birimi olan Horasan'ın büyük bir kısmını ve bu bölgenin merkezi olan, idarî geleneği Sasânilere kadar geriye giden, Gazneliler zamanında da Horasan'ın en büyük şehri ve idari merkezi olan Nişâbur'u ele geçirmiş bulunuyorlardı.⁵⁴ Tuğrul Bey silah ile

⁴⁸ Sasâni devlet geleneğinde taşralı soylu idareci.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, age, s. 239; Özgüdenli, age, s. 69-70.

⁵⁰ Agacanov, age, s. 80-81; Köymen, age, s. 201; Özgüdenli, age, s. 67-68.

⁵¹ Fazlullah, age, s. 86.

⁵² İbnü'l-Esir, age, s. 240; Özgüdenli, age, s. 71.

⁵³ C. Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, İstanbul: Timaş, s. 52, 2011; İbnü'l-Esir, age, s. 240; El-Hüseynî, age, s. 6.

⁵⁴ Minorsky, age, s. 89.

fethettiği Nişâbur'un gönlünü de kazanması gerektiğini biliyordu. Bu yüzden şehre girer girmez şehrin ileri gelenlerini ve âlimleri saygı ile kabul etti. Divân-ı Mezâlîm'de oturup halkın şikâyetlerini dinlerken şehrin kadısı Said'in nasihatlerini de dinledi.⁵⁵

Sıra Türk devlet geleneğine binaen Selçuklu kurultayının toplanıp fethedilen toprakların taksimine gelmişti. Bu taksimde Çağrı Bey'e Merv, Musa Yabgu'ya Serahs, Tuğrul Bey'e ise Nişâbur düşmüştü. Bu taksimattan anlaşılacağı üzere henüz devletleşmemiş bu yapının başında Tuğrul Bey vardı ve 'Es-Sultânü'l Muazzam' unvanı ile adına Nişâbur'da hutbe okundu.⁵⁶ Halifeden gelen elçilerle o görüştü ve kendi namına nâipler atadı. Çağrı Bey'den gelen Nişâbur'u yağmalama teklifini kesin bir dille reddederek⁵⁷ Onu ve Oğuzları 30.000 dinar karşılığı bu işten vazgeçirdi.⁵⁸ Tuğrul Bey bu hareketi ile artık yeni bir bakış açısını ortaya koyuyordu.

Fetih ve sonrasında yaşananlar iki şeyi ortaya koymuştu. Birincisi Selçuklu birliğinde her ne kadar Yabgu unvanına sahip olan Musa ise de o en etkisiz olanları idi. Birliğin askeri gücünü kuşkusuz Çağrı Bey temsil ediyordu. Fakat birliğin lideri ve diğerleri ile her alanda anlaşamasa da, yol göstericisi Tuğrul Bey idi. İkinci nokta ise M.A. Köymen'in biraz erken bir kanı ile siyasi boyutunu,⁵⁹ Osman Özgüdenli'nin de ekonomik boyutunu vurguladığı merkezileşme temayülü idi. Selçuklu birliği üçlü bir liderlik mekanizmasından tek merkezliliğe, yağma ve ganimet ekonomisinden düzenli bir devlet ekonomisine doğru geçme aşamasına girmişti.⁶⁰

Selçuklular'ın bu zaferi Gazneli Mesud tarafından dehşet içinde karşılandı. Daha kötüsü kendi adamların tarafından dahi Selçukluları hor görmesi ve Horasan'a ehemmiyet vermemesinden dolayı işlerin bu noktaya geldiği düşünülüyordu. Mesud sanki bu hatası için günah çıkarırcasına, Agacanov'un vekâyinâmelerin en az iki kat abarttığını söylediği, 'yere göğe' sığmayacak 100.000 kişilik bir ordu ile yüzlerce fil hazırladı.⁶¹ Dahası yolda bu orduya yeni katılımlar da oldu. Bu ordunun ilk hedefi Selçuklular'ın önde gelen askerî gücünü teşkil eden Çağrı Bey'di. Bu sebeple Serahs'a yönelen Gazneli ordusu ile savaşı Çağrı Bey 6 Nisan 1039'da Ulyaâbâd'da kabul etti ve Gazneliler tarafından bir yenilgiye uğratıldı. Serahs'a doğru devam eden Mesud'un muvakkaten muzaffer ordusu yol boyunca yeni katılımlarla büyüdü.⁶²

⁵⁵ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat, 1969, s. 62.

⁵⁶ El-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Terc. E. Göksu, Ankara: TTK, s. 70-71, 2015; M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 12, 1976; El-Hüseynî, age, s.8.

⁵⁷ Buradaki tavırda Tuğrul Bey'in İbrahim Yinal ile Nişâbur'a gönderdiği mesajda yağma edilmeme garantisi vermesinin etkili olduğunu da düşünmek gerekir. Zira Tuğrul Bey gibi bir devlet adamı yağmaya izin verip bu sözünü yese idi uzun vadede bu O'nun devleti ve kendisi için bir yüz karası olarak anlatılacak ve bölgeye yayılacaktı. Ayrıca M. Altay Köymen'in altını çizdiği üzere Çağrı Bey'in Nişâbur'u yağma isteği kaydedilmesine rağmen kendisi kendi bölgesi olan Merv'de yağma yapmamış ve oradaki halka iyi davranmıştı. Bakınız: Köymen, age, s. 271.

⁵⁸ İbnü'l-Esir, age, s. 227.

⁵⁹ M. Altay Köymen'in tespiti erken görünüyor zira Nişâbur'un fethinin sonrası bir yana Dandanakan'dan sonra Selçuklu Devleti'nin kurulması döneminde dahi toprak paylaşımı ve kendi adına hutbe okutma hanedan üyeleri arasında devam etmiştir.

⁶⁰ M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 47, 1993; Osman Gazi Özgüdenli, "Ülüş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telakkîsinin Teşekkülü", H. C. Güzel Ed., *Türkler* Cilt V, s. 249-264, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 252-255.

⁶¹ Agacanov, age, s. 91; El-Hüseynî, age, s. 10; İbnü'l-Esir, age, s. 241; Mirhand, age, s. 59-61.

⁶² Özgüdenli, 2013, s. 81.

Ne zafer ve ne de katılımlarla morali yerine gelen Mesud üç Selçuklu liderinin de Serahs'da toplandığını haber alınca bir barış teklifi gönderdi fakat bu teklif Selçuklularca inandırıcı bulunmadığı için kabul edilmedi. Zira yapılan toplantıda Tuğrul Bey'in Horasan'dan çekilme fikri yerine Çağrı Bey'in savaşma fikri benimsenmişti.

Toplantıda konuşulanlar Mesud'un ajanları tarafından Gazneli divanına ulaştırılmıştı ve olayların bizzat şahidi olan Beyhakî'nin bize ulaştırdığı kadarı ile neler konuşulduğunu bilebiliyoruz. Burada konuşulanlar Selçukluların devletleşme sürecindeki iktidar dengelerine ışık tutar niteliktedir:

“Tuğrul ve Yıllılar şunları söylemişlerdir:

Rey, Cibâl ve Curcan önümüzdedir. Buralarda bir avuç Deylem ve Kürt mütegalibesi vardır. Gitmemiz ve tasasız bir hayat sürmemiz (daha) doğru olandır. Zira Rum derbendi hasımsızdır. Horasan'ı ve bu havaliyi bu büyüklükteki ve haşmetteki Sultan'a terk edelim. Zira (Onun) bu kadar ordusu ve raiyeti vardır.

Söz alan Davud kardeşinin ve Yıllıların ne büyük hatalara düştüklerini söylemekle söze başlamış ve şöyle devam etmiştir:

Eğer sizler ayağınızı Horasan'dan oynatırsanız, bu padişahın ve Onun her taraftan üzerimize kaldıracığı kuvvetli hasımların hücumlarından dolayı hiçbir yerde karar kılamayız. Ben Ulyââbad'da ordusunun savaşını gördüm. İstedigin kadar insan ve at var. Ama manevraya imkân vermeyen bir ağırlıkları var ki, onları kendilerinden ayırmaları mümkün olmuyor. Zira onlarsız yaşayamazlar. Kendilerini mi yoksa ağırlıklarını mı muhafaza edebilmekten acizdirler. Biz (ise) mücerrediz ve ağırlıksızız. Sübaşı'nın başına gelen (felaket) ağırlığın fazlalığından geldi. Bizim ağırlığımız arkamızda, 30 fersah mesafededir. Sonra hazırlıklyız. Merdçe işe girişelim. Bakalım ulu Tanrı ne takdir etmiştir.”⁶³

Bu toplantıda alınan karar sonrası kendine gelen cevap sonucu Mesud da ordusu ile bölgede kalmaya devam etti. Bu olayları takiben Merv şehri Çağrı Bey tarafından yedi aylık bir kuşatma sonucu alındı ve bu durum hem ordunun hem de Mesud'un moralini bozdu çünkü Mesud bu süreyi işret meclislerinde sefahat ile geçirmişti. Bu olay üzerine Merv'e yönelen Mesud'un ordusunun üzerinde yıllardır Selçuklularla mücadele etmenin yılgınlığı vardı. Bu yılgınlığa Selçukluların çöle çekilmesi ve Onları susuz bırakması da eklenmişti. Gerek ordudaki fillerin çöl ortamında işlevsiz kalıp bir yük haline gelmesi gerekse Gazneli ordusunun ağır silahlarla donanımlı bir ordu olması işleri iyice zorlaştırıp bu ordu içerisindeki gerginliği yükseltiyordu. Bunlara Selçukluların vur-kaç tarzı saldırılarının eklenmesi ile savaş Gazneli ordusu için katlanılmaz bir hale geldi ve sonuçta bu ordu kendi içinde çatışmaya başladı. Hatta birbirlerinin mallarını yağmalar hale geldiler. Ne Mesud ordusuna ne de o ordu Mesud'a güveniyordu ve bu durum aralarındaki ifadeler de yansiyordu. Bütün bu olumsuz şartların birleşimim sonucu Dandakan kapılarında başlayan savaşın sonunda tam bir bozguna uğradılar. Böylece 16.000 kişilik Selçuklu Ordusu 100.000 kişilik Gazneli Ordusuna karşı büyük bir zafer kazanmış oldu, Mayıs 1040.⁶⁴

⁶³ Köymen, 2011, s. 287.

⁶⁴ A. Sevim, *Azîmî Tarihi*, TTK , s. 3, 2006.El-Hüseynî, age, s. 11; İbnü'l-Esir, age, s. 241-242; Özgüdenli, age, 84-84.

Savaşın sonrasını kaçış yolundaki Gazneli Mesud'a ulaşmaya devam eden istihbarat raporlarından takip edebiliyoruz. Buna göre Selçuklu reisleri atlarını savaşın cereyan ettiği yere kadar sürdüler ve buraya bir çadır kurdular. Ayrıca meydana bir taht kurdular ve cümle âyân bu tahta oturan Tuğrul Bey'i Horasan Emiri olarak selamladılar.⁶⁵ Savaş meydanında bulunan kalem takımları ve yazışma örnekleri Selçuklu Devleti'nin ve Tuğrul Bey'in ilk resmi yazışmaları olan fetihnâmelerin yazılmaları için kullanıldı.⁶⁶ Bu zafer daha büyük bir ün getirdi ve Horasan'da dağınık halde gezen nice eli silah tutan askerler Selçukluların etrafında toplandılar.⁶⁷

Her büyük savaşın öncesinde ve zaferin sonrasında olduğu gibi Selçukluların önde gelenleri yeni durumu konuşmak üzere bir kurultay topladılar. Bundan sonra kaynaklar artık tamamı ile Tuğrul ve Çağrı'nın öne çıkarıldığı bir hal almaya başlar ve bu kurultaya katılanlar Tuğrul ve Çağrı Bey'e akrabalıkları üzerinden tanımlanır. Anlaşılan odur ki bu kurultaya Selçuklu ailesinin her bir üyesi katılmıştır. Selçuklu Devleti'nin teşekkülü açısından çok mühim olması hasebi ile bu kurultayda Tuğrul Bey'in yaptığı konuşma önemlidir.

Ravendî'nin anlattığına göre,

'Tuğrul Beg kardeşi Çağrı Beg'e bir ok verdi ve dedi: "Kır!" O Onun arzu ettiği gibi oku parçaladı. Tuğrul Beg iki oku bir araya getirdi, aynı şeyi yaptı. Bunun üzerine üç tane verdi, güçlkle kırdı. Oklar dört olunca kırmak imkânsız oldu. Tuğrul Beg dedi ki: "Biz de tıpkı bu oklara benzeriz. Ayrı ayrı olduğumuz müddetçe, biraz kuvvetli olan herkes bizi kırmaya, yenmeye kaseder; fakat bir arada olursak, kimse bizi yenemez. Eğer aramızda anlaşmazlık çıkarsa, dünya ele geçirilemez, düşmanlarımız galip olur ve hükümdarlık elden gider."⁶⁸

Reşidü'd-din Fazlullah'ın rivayeti de bu konuşmanın bir tür özeti mahiyetindedir.⁶⁹ Kısacası burada açık bir şekilde Tuğrul Bey birliği ve beraberliği telkin etmekte ve devletin beraber yönetileceği yönünde yorumlanabilecek sözler söylemektedir.⁷⁰

Zaten bu kurultayda yeni devletin toprakları ve fethedilmesi amaçlanan topraklar aile fertleri arasında paylaştırılmıştır. Buna göre Çağrı Bey önceden olduğu gibi Merv'i merkez kabul etmek üzere Horasan'ın büyük kısmını almıştır. Çağrı'nın oğlu Kavurd Kirman'ı alırken amcası Musa Yabgu Herat, Busenç ve Sicistan bölgesini almıştır. Tuğrul Bey Irak'a doğru hareket etmiş; anadan kardeşi İbrahim Yinal, Çağrı Bey'in oğlu Yâkûti ve amcaoğlu Kutalmış O'nun emrine verilmiştir. Rey şehri ele geçirilip merkez yapılmıştır. Daha sonra İbrahim Yinal Kuhistan ve Cürcan, Kutalmış ise Azerbeycan ve Ermenistan taraflarına gönderilmiştir. M. Altay Köymen'e göre burada aslında devlet iki ana unsura ayrılmıştır ve hali hazırda fethedilmiş bölgeler ve bir kısım hanedan mensubu Çağrı Bey'in emrine verilirken fethedilecek yerler ve

⁶⁵ İbnu'l Esir'e göre bu tahta oturan Çağrı Beydir. El-Hüseynî'de bunu ima ediyor. Fakat tabii ki Selçuklular içerisindeki iktidar yapılanmasını gördüğümüz kadarı ile Beyhakî'nin rivayetini yani Tuğrul Beyin bu tahta oturduğunu doğru kabul etmek gerekir.

⁶⁶ Köymen, age, s. 344.

⁶⁷ Fazlullah, age, s. 92.

⁶⁸ Râvendî, *Kitab-ı Rahatu's Sudûr ve Âyetu's Surûr*, Cilt I, Terc. A. Ateş, s. 101- 102, 1999.

⁶⁹ Fazlullah, age, s. 92.

⁷⁰ Tuğrul Bey bu sözleri hiç söylememiş de olabilir. Çünkü bu anlatım dönemin tarih yazıcılığında sıkça kullanılan bir retoriktir.

fetihçi olarak düşünülen aile fertleri de Tuğrul Bey'in emrine verilmiştir.⁷¹ Köymen'in bu yorumu kabul edilebilir görünmektedir. Fakat şunu da eklemek gerekir ki Tuğrul Bey yine bir devlet başkanı gibi merkezi veya başkent olabilecek coğrafyayı ele almıştır. Zaten kendisi de mevcut durumda Tuğrul Bey'in esas hükümdar Çağrı Bey'in ise bir nevi Yabgu olduğunu söylemektedir.⁷²

Burada üzerinde durulması gereken mesele Selçuklularda iktidar yapılanmasının o zamana kadar ki oluşumu hakkında daha neler söylenebileceğidir. Bu konuda ilk bakılması gereken toprak paylaşımı olabilir. Selçukluların ilk zaferi olan Nesâ Savaşı'nın akabindeki toprak paylaşımında Musa Yabgu Ferâve'yi, Çağrı Bey Dihistan'ı, Tuğrul ise o bölgenin merkezi konumundaki Nesâ'yı almıştı. 1038 yılındaki ikinci zaferde de Horasan'ın merkezi olan Nişâbur Tuğrul Bey'e, Nişâbur'dan sonraki en önemli merkez olan Merv ise Çağrı Bey'e düşmüş, Musa Yabgu'ya ise Serâhs düşmüştü. Hülâsa, toprak paylaşımına bakıldığında Tuğrul Bey'e bariz bir siyasi öncelik ve liderlik verildiği görünür. Toprak aile üyeleri arasında paylaştırılmıştır fakat siyasi merkez konumundaki topraklar her zaman Tuğrul Bey'e verilirken en önemsiz topraklar Musa Yabgu'ya verilmiştir.

Fakat yine de ortada merkezi bir otoriteden ve Tuğrul'un açık bir üstünlüğünden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Zira toprakların paylaştırılması bir yana siyasi temsilde dahi birlik yoktu ve Gazneli Mesud ile anlaşma yapılması iktiza ettiğinde Selçukluların üç liderini temsilen üç ayrı elçi görüşmelere katılıyordu.⁷³ Ayrıca bu liderlerin kendilerine düşen bölgelerde kendi adlarına hutbe okutuluyordu ve Çağrı Bey kendine Meliku'l Mulûk diyordu.

Yukarıdaki verileri değerlendirdiğimizde ve yorumladığımızda ortaya çıkan durumu bir tür 'eşitler arasında birincilik (primus inter paris)' olarak değerlendirebiliriz. Ailenin önde gelen fertleri kendi aralarında eşit idiler ve birbirlerine karşı bir üstünlükleri yoktu. Kararlar, daha önce geçen kurultay örneklerinde görüldüğü üzere, müzakere ile alınıyor, herkese eşit söz söyleme hakkı veriliyordu. Fakat tabii ki merkezde bir öndere ihtiyaç duyuluyordu ki bu önder de siyasi ve diplomatik açıdan önde olduğu belli olan Tuğrul Bey idi ve tahta da o oturtulmuştu.

Her şeye rağmen unutulmamalıdır ki liderliği ve iktidarın yapısını belirleyen güç ve fiili durumdur. Her ne kadar Selçuklulardaki iktidar yapılanması Türk geleneğinin ve henüz devletleşmemiş olmanın etkisi ile parçalı ve gevşek bir yapılanma olsa da bu durum zamanla ve devlet oturdukça, ilerde göreceğimiz üzere, merkezi otoriteye doğru gidecektir. Nihayetinde bu liderler arasında Yabgu olan, hiyerarşik olarak en üstte olan amca Musa'dır fakat fiili durum Onu en sonda gelir halde bırakmıştır. Devlet kurulduktan sonra ise artık neredeyse görünmez hale gelecektir.

Esasen Selçuklularda iktidarın parçalı ve gevşek görünümü 1040 Dandanakan Zaferi'nden yani Selçuklu Devleti kurulduktan sonra dahi bir süre giderilememiştir. Kurultayda alınan kararlar gereği üç Selçuklu başbuğu da kendilerine ait bölgelerde

⁷¹ El-Hüseynî, age, s. 16; Fazlullah, age, s. 95-96; Köymen, age, s. 364-365.

⁷² Köymen, age, s. 365.

⁷³ Köymen, age, s. 225.

hâkimiyetlerini kurup para bastırmışlardır. Üstelik ilk zamanlarda ne Çağrı Bey ne de Musa Yabgu bu paralarda Tuğrul Bey'in adını anmıştır. Tuğrul Bey ise önceleri 'emir' 1045-1046 yıllarından sonra ise ancak 'sultan' unvanını kullanmaya başlamış ve böylece diğerlerinin kullandığı 'melik' unvanına karşı üstünlüğünü ortaya koymuştur denilebilir. 1046-1047 yılında Rey şehrinde Tuğrul Bey adına basılan paralarda artık es-Sultânu'l-muazzam ve Şâhânşah gibi mutlak üstünlüğü tartışılmaz ünvanlar kullanılmaya başlanmasına rağmen 1049-1050 yıllarına kadar rahatlıkla Tuğrul Bey'in adının zikredilmediği paralar basılabiliyordu. Belli ki zamanla otoritesi artan Tuğrul Bey bu duruma ancak 1062 yılında Çağrı Bey'in oğlu Kavurd Bey tarafından Şiraz'da basılan paralara tepki göstermiş ve Kavurd Bey bir sene sonra önce Tuğrul Bey'in adının anıldığı paralar kestirmek zorunda kalmıştır.⁷⁴ Fakat eldeki verilere göre şu tartışmasızdır ki İbrahim Yınal da dâhil ilk fetihleri yapan aile mensupları paraları kendi adlarına bastırmışlar ve Tuğrul Beyin adını zikretmemişlerdir. Fakat kendileri için 'sultan' unvanını da kullanmamışlardır. Musa yabgu, Çağrı ise Meliku'l-Mulûk unvanını kullanıyordu.⁷⁵

Bir diğer mesele de Selçukluların dışarıdan görünümü ve meşruiyetleri meselesidir. Yukarıda zikredilen ve Selçukluların zaferini önde gelen devletlere duyuran fetihnamelerden biri hassaten önemlidir. Bu Abbasi Halifesine gönderilen fetihnamedir ki Selçukluların O'nun tarafından ve dolayısı ile İslam Dünyası tarafından meşru bir devlet olarak tanınmasını sağlayacak da odur.

O dönemin halifesi el-Kâim bi-Emrillah'a Ebû İshak el-Fukkaî isimli bir elçi ile gönderilen mektup şöyle idi:

“Biz kullarınız, Âl-i Selçûk bin Lokmân, Abbasi Devleti'nin istek ve arzularına her zaman itaat eden, itaatkâr, farz ve sünnetlere bağlı bir topluluğuz. Vaktimizin çoğunu gaza ve cihada harcadık. Bizim önder ve serverimiz İsrâil adında bir amcamız vardı. Yemînü'd-Devle Sultan Mahmud –Allah kabrini nurlandırsın- hiçbir suç cinayet ve hyâneti olmadan onu yakalayıp ve mahsûre-i Kâlencar-i Hind'e gönderdi. Orada ölene kadar yedi sene hapis tuttu. Kabilemizden ve bize bağlı olanlardan birçok kimseyi tutuklayıp kalelerde ölene dek (hapsetti). Mahmud –Allah O'na rahmet etsin- ölünce O'nun yerine oğlu Mesûd bin Mahmûd tahta oturdu. Devlet işlerini ve adaleti ayağa kaldıramadı/hakkıyla yerine getirmedi. Oyun/oynaş, gezme ve eğlence ile meşgul oldu. (Bu nedenle) mülk ü millet başıboş kalıp ihmal edildi. Ehl-i bidat fesat için güç ve fırsat buldu. Horâsân'ın âyân ve önde gelenleri bizden onlara destek için isyan ve ayaklanmamızı ve onları himaye etmemizi istediler. O'nun (Sultan Mesud'un) ümerâ ve orduları kaç defa üzerimize geldiler. Biz ve onlar arasında defalarca harb u darb meydana geldi. Kâide-i devlet ve alâmet-i ikbâl olan nusret ve zafer, çoğu zaman bizimle oldu. Biz gâlip ve zapteden olduk. Şükür bu bağış ve nimete, hamd bu nusrete. Halk/insanlar arasında saadet, adalet ve insaf ile hareket edip zulüm ve cebr yolundan kaçındık ve istiyoruz ki bu iş İslâm dininin kânun ve âdeti üzere, Halîfe'nin fermanı ile olsun. Bu mektubu mutemed Ebû İshak el-Fukkaî eliyle gönderdik.”⁷⁶

⁷⁴ Özgüdenli, 2002, s. 254-255.

⁷⁵ O. G. Özgüdenli, “Yeni Paralar Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler,” TTK Belleteri, LXV/243, 2002, s. 547-570.

⁷⁶ Fazlullah, age, s. 93.

Reşidü'd-din'in bu metni az çok farklı nüshaları ile Râvendî ve Ebu'l Farac'ta de geçer. Ebu'l Farac'ın naklettiğine göre mektubun başında ok ve yay sembolleri bulunmaktadır. Ok ve yayın hükümalık sembolleri olduğu tartışmasızken Selçuklu ailesine has hükümlerlik sembolleri olduğu da ihtimal dâhilindedir.⁷⁷ Râvendî'deki rivâyet ise şiirlerle süslenmiştir. Aslolan ise bu mektuptaki Selçuklu iktidarını Halife'nin, dolayısı ile İslam Dünyasının nezdinde meşrulaştırıcı unsurlardır.

Mektubun en başından başlarsak buradaki Gaznelilerle yapılan savaşları ve akabinde gelen Selçuklu iktidarını meşrulaştırıcı unsurları şöyle sıralayabiliriz;

- a) Selçuklular Abbasi Devleti'ne ve Hilâfeti'ne, İslâmın farzlarına ve sünnetlerine bağlıdır.
- b) Selçukluların önderleri ve amcaları Gazneli Mahmud tarafından haksız yere derdest edilip öldürülmüştür.
- c) Gazneli Mahmud'un halefi olan oğlu Mesud zevk u sefaya dalmış ve milletin başını boş bırakmıştır. Bunun sonucunda da ülkede bozgunculuk yayılmıştır.
- d) Bu otorite boşluğu ve bozgunculüğün bir sonucu olarak âyân ve eşrâf Selçuklulardan vaziyete el koymalarını istemişlerdir.
- e) Böylelikle Gazneli ve Selçuklu ordusu arasında defaatle muharebeler yapılmış ve hem devletin esası hem de ikbâlin bir alâmeti olan zafer çoğunlukla Selçukluların yanında olmuştur. Dolayısı ile Allah da Selçukluların yanındadır.⁷⁸
- f) Selçuklular yeni tebalarına adalet ve şefkat ile hükmetmişlerdir.

İlginç olan şudur ki yukarıda sayılan meşruiyet gerekçelerinin içerisinde soya dayalı bir gerekçe yoktur. Tabii ki burada Ebu'l Farac nüshasını istisna tutmak iktiza eder zira orada Selçukluları Hun hükümdarlarına bağlayan bir bölüm vardır.⁷⁹ Bunu akılda tutmak koşulu ile şöyle söyleyebiliriz ki, Selçuklular Halife'ye ve İslam dünyasına karşı meşruiyetlerini soy-soptan ziyade yapılan haksızlıklardan mütevellit haklı bir mücadeleye, Allah'ın Onlara zaferi vermesine ve adil olmalarına dayandırmışlardır.

Sonuç

⁷⁷ Özgüdenli, agm.

⁷⁸ Buradaki ifadeler Tuğrul Bey'in 1035 Nesâ Zaferi'nden sonra Gazneli Mesud'a şu ayeti göndermesini hatırlatıyor:

'De ki: "Ey Mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin; dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz edersin; dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin" (Diyanet İşleri Meali, Âl-i İmran-26).

⁷⁹ Ebu'l Farac'taki mektup şöyledir:

'Ben Arap saltanatının başında bulunan zatın vekiliyim. Hâkim olduğum bütün ülkelerde Halifenin adını ilan ettim. Ahâliyi, seleflerim olan Mahmud'un ve Mesud'un valilerinin zulmünden kurtardım. Ben de herhangi bir sebeple seleflerimin madunu değilim. Onlar da Halifenin bir takım ülkeleri idare eden köleleri idiler. Ben ise hür insanların evladıyım ve Hunların kral hanedanına mensubum. Bundan başka seleflerim derecesinde saygı görmekle beraber bana yapılacak hizmetlerin ve beni ayırdeden meziyetlerin Onlardan üstün olacağını sanıyorum.' Ebu'l Farac, age, s. 299.

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılabilir ki gerek Selçuklu kimliği gerekse Selçuklu Devleti'nin teşekkülü mümkün olduğunca seçkin bir soy algısından uzakta oluşmuştur. Bu süreçte Selçuklular tarafından muğlak bir seçkinliğe nadiren atıfta bulunulsa da bu meyanda ellerindeki tek sermaye Selçuk Bey'in, yani atalarının, önde gelen bir Oğuz komutanı olması idi ki O da peşinde toplamda 1000 atının dahi olmadığı bir komutandı. Böylece Selçukluların Oğuzlar arasında liderliğini sağlayan Çağrı Bey'in askeri Tuğrul Bey'in siyasi liderliği idi.

Selçuklu kimliğinin oluşumu da bu durumdan ayrı düşünülemez. Selçuk Bey ve haleflerinin mücadelesi görece uzun bir süre içerisinde devletleşmeye doğru giderken Selçuklu kimliğini de doğurmuştu. 'Bu mücadeleleri dolayısı ile en az iki nesil, kendilerini bildikleri andan itibaren, "Selçuk" adını ve bu ada mensup olanların adlarını duymuşlardır.' Onlar Selçuk Bey'den başlayarak yaptıkları ittifaklar, kurdukları stratejiler ve adım adım ilerlemeleri neticesinde hem kendi kimliklerini oluşturmuşlar hem de Horasan halkına kendilerini meşru hükümdarları olarak kabul ettirmişlerdir.⁸⁰

Gördüğümüz üzere, Selçuklu kimliği ve iktidarının oluşmasında ve meşrulaşmasında birçok etken rol oynadı. Selçuk Bey'in İslâm'ı kucaklayarak başlattığı hareket bölgenin devletlerinin güç oyunlarında kilit rol oynamayı bilen aile liderleri elinde yeni sahalara açtı ve böylece çevrede liderlik arayan birçok Türk tâifesi onlara katıldı. Bu Türklerin kendi içinde Selçuklu hânedanının meşrulaşmasıydı. Vakâyinâmelerin kültürel meşrulaştırmasından önce Selçuklu ailesinin Tuğrul Bey ile akılcı Çağrı Bey ile de savaşçı liderliği hem ailenin kendi içinde bir iktidarın oluşmasını sağladı hem de vatanlarından kopup liderlik arayan göçebe Oğuz ve Türkmenleri etrafında topladı. Böylelikle 100 atlı ile yola çıkan Selçuk'un takipçileri binlerce atlıya sahip büyük bir topluluğa dönüştü. Zaferler geldikçe Selçukluların İslâm hilâfetinin koruyuculuğuna soyunmaları onları dinî açıdan ve Müslümanların gözünde de meşrulaştırdı. Dandanakan Savaşı ile Gazneliler gibi büyük bir devlete galebe çalmaları siyasi açıdan da onları meşrulaştırdı. İstikrarlı bir şekilde meşrûiyeti yükselen Selçuklu ailesi nihâyet hem askerî hem kültürel hem de siyasi açıdan güçlü meşrûiyete sahip bir imparatorluk kurmaya muvaffak oldu.

Kaynakça

- Adahoğlu, H. H. *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği Münasebetleri*. (Doktora), Marmara Üniversitesi, s. 59, 1996.
- Agacanov, S. G. *Oğuzlar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2002.
- Agacanov, S. G. *Selçuklular*, İstanbul: Ötüken, 2006.
- Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, Terc. E. Merçil, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977.
- Ebu'l Farac, Abu'l Farac Tarihi, Terc. Ö. R. Doğrul, Cilt I, Ankara: TTK, s. 292-293, 1945.
- El-Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsırî, Terc. E. Göksu, Ankara: TTK, 2015.
- Fazlullah, R. Câmiü't-Tevârih Terc: H. H. Güneş, Erkan Göksu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, Cilt VIII, Beyrut: Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, 1987.

⁸⁰ Köymen, 2011, s. 353.

- İbnü'l-Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih, Cilt IX, Beyrut: Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, 1987.
- Kafesoğlu, İ. "Selçuk'un Oğulları ve Torunları," Türkiyât Mecmuâsı, Cilt XIII, 1958.
- Kazvîni, Tarih-i Güzide, Erkan Göksu Ed., s. 6. 2015.
- Köymen, M. A. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri, Cilt I, Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- _____, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurum, 1993.
- _____, Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 12, 1976.
- Minorsky, V. Hudûdü'l lem Mine'l Meşrik İle'l Magrib, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Mîrhând, Târih-I Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ, Terc. E. Göksu, 2015.
- Özaydın, A. "Cend," Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt VII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 1996.
- Özgüdenli, Osman Gazi. Selçuklular, Cilt I, Ankara: İSAM Yayınları, 2013.
- _____, "Ülüş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telakkîsinin Teşekkülü", H. C. Güzel Ed., Türkler, Cilt V, s. 249-264, Yeni Türkiye Yayınları, s. 252-255, 2002.
- _____, "Yeni Paralar Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler," TTK Belleten, LXV/243, s. 547-570, 2002.
- Piyadeoğlu, C. Çağrı Bey, İstanbul: Timaş, s. 52, 2011
- Râvendî, Kitab-ı Rahatu's Sudûr ve Âyetu's Surûr, Cilt I, Terc. A. Ateş, 1999.
- Sadreddin Ali bin Nasır El-Hüseynî, Zübdetü-t Tevârîh: Ahbâru-l Umerâ ve-l Mulûki-l Selçukiyye, M. Nurettin Ed., Beyrut: Dâru İkra, 1983.
- Sevim, A. Azîmî Tarihi, TTK, 2006.
- Sümer, F. Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkiatı-Destanları, İstanbul, 1980.
- Sümer, F. Oğuzlar, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, s. 325-330), İstanbul: TDV Yayın ve Matbaacılık, 2007.
- Turan, O. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul: Turan Neşriyat, 1969.